

ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ • ΤΕΧΝΑΙ • ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΜΟΣ Α
1928

ΤΕΥΧΟΣ Θ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΗ

ΤΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,, Α. Ε.
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ

Υπὸ τὸν ἄνω τίτλον κυκλοφοροῦμεν τὸ παρὸν μηνιαίως ἢ καὶ ἀτάκτως ἐκδιδόμενον περιοδικὸν τοῦ ὁποίου προορισμὸς εἶνε ἡ δημοσίευσις διαφόρων πρωτοτύπων καὶ μὴ μελετῶν αἵτινες λόγω τῆς ἐκτάσεώς των δὲν ἔχουν θέσιν εἰς περιοδικὰ τὸ δ' ὀλιγοσέλιδον αὐτῶν δὲν ἐπιτρέπει τὴν εἰς ἰδιαίτερα βιβλία ἐμφάνισιν.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΗ

ΤΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,, Α. Ε.
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ

ΤΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ

Ένα ἀπὸ τὰ πλέον σημαντικὰ γεγονότα εἰς τὴν πνευματικὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἶνε ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη σημειωθείσα ἀθρόα προσχώρησις τῶν διανοουμένων εἰς τὸν ἱστορικὸν ὑλισμὸν. Δὲν θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ κρίνω τὸ γεγονὸς τοῦτο. Περιορίζομαι εἰς τὴν πιστοποίησιν αὐτοῦ, πιστοποίησιν ὅμως, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκη καὶ τῆς ἀκολουθοῦντος χαρακτηριστικῆς προσθήκης: ὅτι μόνον ἐν Ἑλλάδι ἐσημειώθη τὸ φαινόμενον τῆς προσχωρήσεως εἰς θεωρίαν τινά, χωρὶς νὰ προηγηθῆ πνευματικὴ ἢ καὶ ψυχικὴ τις ἀντίστασις, χωρὶς νὰ γεννηθῆ ἡ ἀνάγκη σοβαρᾶς κριτικῆς. Ἐξαιρέσει ἐλαχίστων προσπαθειῶν, ὡς ἡ ὑπὸ τοῦ Δημ. Καλιτσουνάκι γενομένη μετάφρασις τοῦ Μαρξισμοῦ τοῦ *Herkner*, κυρίως ὅμως ἡ πρωτότυπος ἐργασία τοῦ Πέτρου Ζήση, οὐδεμία ἄλλη φωνὴ ἠκούσθη μὲ πρόθεσιν εὐγενεστέραν τῆς ἀπολύτου περιφρονήσεως ἢ ἐπιστημονικωτέραν τῆς ἀκρίτου ὑπερτιμήσεως τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Ζήση, ἀφορῶσα μᾶλλον τὴν εἰδικὴν περὶ συγκεντρώσεως τοῦ Κεφαλαίου θεωρίαν τοῦ Μάρξ, δὲν ἔθιξε τὸν ἱστορικὸν ὑλισμὸν εἰ μὴ ἴδιον διὰ κριτικῶν ὑπαινιγμῶν, οἱ ὅποιοι, ὅσον-δήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν ἐπιτυχεῖς, δὲν ἤρκεσαν ὅμως διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοῦτον θεμελιωδῶς.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν πάσης ἐπιστημονικῆς κριτικῆς, εἶνε ἡ χειραφέτησις τοῦ κρίνοντος ἀπὸ τῶν προκαταλήψεων, αἱ ὁποῖαι κατέχουν αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον. Προκειμένου νὰ κρίνη τις τὸν ἱστορικὸν ὕλισμόν, ποῖαι εἶνε αἱ προκαταλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἀπειλοῦν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ὑπαρξιν ἀντικειμενικότητος;

Οἱ μὲν σοσιαλισταὶ—κυρίως ἐν Ἑλλάδι—θεωροῦν συνδεδεμένην τὴν πολιτικὴν ἰδεολογίαν των πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν τοῦ Μάρξ, οἱ δὲ φορεῖς τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας φρονοῦν, ὅτι, ἐγγίζοντες διὰ τῶν δακτύλων των τὰ εἰς τὸν Μαρξισμόν ἀναφερόμενα συγγράμματα, βεβηλώνουν τὴν παρθενίαν τῶν χειρῶν των. Καὶ οἱ μὲν ἀντιπρόσωποι τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας εἶνε ἐν μέρει δεδικαιολογημένοι, διότι φοβοῦνται, μήπως, σαγηνευόμενοι ὑπὸ τῆς περιβοήτου διαλεκτικῆς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, παρασυρθῶσιν εἰς βεβήλωσιν ὄχι μόνον τῶν χειρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν αὐτῶν. Οἱ σοσιαλισταὶ ὅμως εἶνε τελείως ἀδικαιολόγητοι, συνταυτίζοντες τὴν ἰδεολογίαν των πρὸς τὴν ἐπιστήμην τοῦ Μάρξ. Ὁ συνταυτισμὸς οὗτος δὲν σημαίνει εἰ μὴ ἔλλειψιν ἐσωτερικῆς ἐμπνεύσεως καὶ πίστεως πραγματικῆς. Ἡ πολιτικὴ δὲν προσφεύγει εἰς τὴν ἐπιστήμην εἰ μὴ μόνον ὅταν στερῆται δημιουργικῆς θελήσεως. Ἡ δημιουργία δὲν ἔχει ἀνάγκην ἐπιστημονικῶν κριτηρίων. Ὁ κομμουνιστής, ὁ ὁποῖος παραπέμπει τὸν ἐλέγχοντα αὐτὸν ἀντίπαλον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Μάρξ δῆθεν ἀποδειχθεῖσαν διαλεκτικὴν νομοτέλειαν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος (περὶ τῆς ὁποίας ἐκτενῶς θὰ ὁμιλήσωμεν), ὁμολογεῖ, χωρὶς βεβαίως νὰ θέλη, ὅτι στερεῖται τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὸν γνήσιον πολιτικὸν θελήσεως πρὸς δημιουργίαν ἱστορίας. Ἐὰν οἱ *Walther Rathenau* καὶ *Gustav Landauer*—ἄνδρες κατ' ἐπίφασιν μὲν ἀντιθέτου πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς συνειδήσεως, πράγματι ὅμως ἐνθουσιώδεις φορεῖς καὶ εὐγενῆ θύματα τῆς αὐτῆς πίστεως—ἐπολέμησαν

τὸν Μαρξισμόν, ἔπραξαν τοῦτο ἀκριβῶς διότι ἐπίστευαν, ὅτι ἡ θέλησις οὔτε ἔχει, οὔτε πρέπει νὰ ἔχη ἀνάγκην τῆς ἐπιστήμης. Ὁ *Landauer* μάλιστα ἐπολέμησε τὸν Μαρξισμόν, διότι ἐπίστευεν εἰδικῶς εἰς τὸν Κομμουνισμόν.

Εἶνε χαρακτηριστικόν, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἀποστόλων τοῦ Μάρξ, ὡς κυρίως ὁ Ἐδουάρδος *Bernstein*, προσεπάθησαν νὰ συνδυάσουν τὴν ἐλευθερίαν τῆς θέλήσεως πρὸς τὴν μαρξικὴν ἀναγκαστικότητα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἰσχυρισθέντες μάλιστα, ὅτι ὁ δυνασμός οὗτος ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαστικότητος διέπει αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔργα τοῦ Μάρξ. Ἀνεξαρτήτως τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῆς παρατηρήσεως τοῦ *Bernstein* περὶ ὑπάρξεως τοῦ δυνασμοῦ τούτου παρὰ τῷ Μάρξ, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἶνε τοῦτο: ὅτι καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς κύκλους τῶν Μαρξιστῶν ἐξεδηλώθη, ὑπὸ τὸν τύπον βεβαίως συμφιλίωσης πραγμάτων ἀσυμφιλιώτων, ἡ ἀνάγκη τῆς χειραφετήσεως ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ οἰκοδομήματος τοῦ Μάρξ, δηλαδή ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ—, ἡ ἀνάγκη τῆς χειραφετήσεως τῆς Πολιτικῆς γενικῶς ἀπὸ τῆς Ἐπιστήμης. Ἡ ὑποταγὴ τῆς Πολιτικῆς ὑπὸ τὴν Ἐπιστήμην εἶνε βεβαίως φαινόμενον παλαιότατον. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Σοσιαλισμόν, κακῶς ἀποδίδεται ὑπὸ τινῶν εἰς τὸν Μάρξ ἢ πατρότης τῆς μεταβολῆς τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος αὐτοῦ εἰς πρόβλημα γνώσεως. Αὕτη ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς *Saint-Simon* καὶ *Aυγουστον Comte*. Ὁ πρῶτος, ὅστις μετεβίβασε τὴν ἀντιπολιτικὴν αὐτὴν διάθεσιν εἰς τὴν Γερμανίαν ὑπῆρξεν ὁ *Μωυσῆς Hess*, μετὰ ταῦτα δὲ βλέπομεν ὄχι μόνον τὸν Μάρξ καὶ τοὺς Μαρξιστάς, ἀλλὰ καὶ ἀντιμαρξικοὺς σοσιαλιστάς, ὡς τοὺς *Proudhon* καὶ *Κραποτκὴν* νὰ διέπωνται ὑπ' αὐτῆς. Ὁ ὅρος μάλιστα «ἐπιστημονικὸς Σοσιαλισμός» ἐθεσπίσθη ὑπὸ τοῦ κατὰ βάθος κακῶς διαγνώσαντος ἑαυτὸν πλουσιωτάτου εἰς πολιτικὴν διαίσθησιν *Proudhon*.

Διὰ τῶν προλεχθέντων ἠθέλησα κυρίως νὰ τονίσω δύο τινά: α) ὅτι, κρίνων τὸν ἱστορικὸν ὕλισμόν, δὲν πρόκειται νὰ κρίνω τὸν κομμουνισμόν ἢ σοσιαλισμόν, καὶ β) ὅτι ἡ προσπάθειά μου δὲν θὰ ἔχη χαρακτῆρα πολιτικόν, ἀλλ' αὐστηρῶς ἐπιστημονικόν. Εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι, ἔξ ἀγνώστου ἀρχῆς ὀρμώμενοι, προβαίνουν εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ προλεταριακῆς καὶ ἀστικῆς Ἐπιστήμης, δὲν δύναμαι βεβαίως νὰ ἀπαντήσω. Ἐγὼ γνωρίζω μίαν καὶ μόνον μίαν ἐπιστήμην. Ὅταν ἐγεννήθη αὕτη, δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη ἀστικὸν καθεστῶς καὶ προλεταριακὴ ἰδεολογία.

Ἐπάρχουν βεβαίως καὶ πολλοί, οἱ ὁποῖοι διακρίνουν τὴν Ἐπιστήμην εἰς ἀριστοκρατικὴν καὶ δημοκρατικὴν, κατατάσσοντες εἰς μὲν τὴν κατηγορίαν τῆς ἀριστοκρατικῆς ἐπιστήμης τὴν Μεταφυσικὴν, εἰς δὲ τὴν κατηγορίαν τῆς ἐπιστημονικῆς Δημοκρατίας τὰς ἐμπειρικὰς ἐπιστήμας. Ἡ διάκρισις αὕτη θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ ἔχη, ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν, σημασίαν τινά, εἰάν ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν ὀρθότητά της δὲν ἐκαλύπτετο μία σοβαρὰ παρεξήγησις. Λαμβανομένης τῆς διακρίσεως ταύτης ὑπὸ τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν αὐτῆς, ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός, ὡς καθαρὰ Μεταφυσικὴ, ματαίως θὰ διεκδικήσῃ τὴν κατάταξιν του εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς δημοκρατικῆς Ἐπιστήμης. Οἱ ἐπιχειροῦντες ὅμως τὴν εἰρημένην διάκρισιν δὲν ἔχουν ὑπ' ὄψει των τὰς πραγματικὰς ἔννοιαις τῆς Μεταφυσικῆς καὶ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν. Λέγοντες οὗτοι «ἐμπειρικά» ἢ «θετικαὶ ἐπιστήμαι» ἐννοοῦν τὴν ἀπλοποίησιν, ἐκλαΐκευσιν, δηλαδή τὸν ἐκχυδαϊσμόν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, ἐννοοῦν τὴν ἄρσιν πάσης ἐπιστημονικῆς προβληματικῆς. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ἄρνησιν αὐτῆς ταύτης τῆς Ἐπιστήμης. Ἡ Ἐπιστήμη δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μετατεθῇ εἰς τὸ πεζοδρόμιον εἰ μὴ μόνον ἐπὶ θυσίᾳ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑποστάσεώς της.

Δυστυχῶς— ἄς ἐπιτραπῇ εἰς ἐμὲ νὰ προβῶ εἰς μικράν τινα

καὶ ἀναγκαίαν παρέκβασιν—ἡ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη ὁ Μαρξισμός, ἐχαρακτηρίζετο κυρίως διὰ τῆς τάσεως πρὸς ἐκχυδαϊσμόν καὶ ἐπιπέδωσιν τῶν πάντων. Ἡ τάσις αὕτη δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν Μαρξισμόν, ἀλλ' εἰς τὸ ἰδιάζον εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πνεῦμα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπήγασαν—ὑπὸ τοῦ ὁποίου πάντως ἠὲνοήθησαν—τόσον ὁ Μαρξισμός, ὅσον καὶ αἱ συγγενεῖς πρὸς αὐτὸν ἐμφανίσεις, ὡς ἡ νατουραλιστικὴ τέχνη, τὸ μελόδραμα, τὸ μυθιστόρημα, ἡ ὀπερέττα, ἡ ἐπιθεώρησις. Ὁ Φάουστ μετετρέπη εἰς ἀντικείμενον ἀπολαύσεως ἀνθρώπων συγκινουμένων περισσότερον ἀπὸ τὰς μελοδραματικὰς διωδίας τοῦ *Gounod* παρὰ ἀπὸ τοὺς περιφήμους μονολόγους τοῦ *Goethe*, χρησιμοποιοηθεὶς οὕτω ὡς θέμα ἰσότιμον πρὸς τὴν *Κυρίαν* μὲ τὰς καμελίαις. Τὸ θέατρον μετεβλήθη εἰς τόπον κοινωνικῶν συναντήσεων καὶ ἡ παράδοσις τῶν ἀρχαίων τραγωδῶν, τοῦ *Shakespeare* καὶ τοῦ Μολιέρου ἀνεχαιτίσθη ὑπὸ τοῦ *Sudermann* καὶ τῶν γαλλικῶν κοινωνικῶν δραμάτων. Οὐδεμία ἄλλη ἐποχὴ θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τύπους, ὡς ὁ *Hælderlin* καὶ ὁ *Nietzsche* νὰ ζήσουσιν ζωὴν ἐγκαταλελειμμένην καὶ νὰ καταφύγουν εἰς τὴν παραφροσύνην ὡς εἰς τὴν μόνην στοργικὴν ἀδελφήν. Εἶνε χαρακτηριστικόν, ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη, ὅποτε τύποι ἰσχυροί, ὡς ὁ *Dostojewski*, ἐφρόντισαν, διὰ τοῦ φαινομενικοῦ σύμβιβασμοῦ των πρὸς τὴν ἀντιπνευματικὴν μορφήν τοῦ μυθιστορήματος, νὰ ἀποσπάσουν τὰ πνεύματα ἀπὸ τοῦ στενοῦ καὶ μικροῦ ὄριζοντος τοῦ μελοδράματος καὶ τῆς νατουραλιστικῆς τέχνης, δράματα πράγματι σοβαρά, ὡς τὰ τοῦ *August Strindberg* καὶ τοῦ *Fritz von Unruh*, δὲν ἀναβιβάζονται εἰ μὴ μόνον εἰς θεάτρα γερμανικά. Αἱ κοινωνίαι τῶν πλείστων ἄλλων χωρῶν ἐξακολουθοῦν νὰ προσβλέπουν εἰς τὸ θέατρον, εἰς τὴν μουσικὴν καὶ γενικῶς εἰς τὴν Τέχνην ὡς εἰς ἀπλᾶ ἀντικείμενα διασκεδάσεως ἢ ἀφορπῆς ἐπιπολαίας συγκινήσεως.

Ἡ παρέκβασις, εἰς τὴν ὁποίαν ἠναγκάσθη νὰ καταφύγω, εἶχε τὸν ἐξῆς σκοπὸν: νὰ καταδείξῃ, ὅτι ὄχι μόνον ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος, διὰ τῶν ὁποίων ἄλλοτε παρείχeto διέξοδος εἰς τοὺς βαθυτέρους πόθους καὶ πόνους τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπεβιβάσθησαν ὑπὸ τῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐγέννησε τὸν Μαρξισμόν, εἰς τὸ ἐπίπεδον ἐκχυδαϊστικῆς ἀπλότητος. Δὲν πρόκειται περὶ τῆς ὑπερτάτης, δηλαδὴ ὑπερνικησάσης πᾶσαν προβληματικότητά, ἀπλότητος, περὶ τῆς ἀπλότητος τῆς ἀληθοῦς καὶ δημιουργικῆς πίστεως. Αὕτη εὐρίσκεται ἐκεῖθεν τοῦ προβλήματος, ἐν ἄλλοις λόγοις ἔχει ὑποστῆ τὴν δοκιμασίαν καὶ κατέληξεν ἄλλοτε μὲν εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἄλλοτε δὲ εἰς μίαν φούγκα τοῦ *Bach*, πάντοτε τέλος εἰς τὸν ἐξαγνισμόν καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν. Δυστυχῶς πρόκειται περὶ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ προβλήματος κειμένης ἀπλότητος, περὶ τῆς ἀπλότητος, τὴν ὁποίαν ὑπαγορεύει ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἔλλειψις παντὸς βαθυτέρου πόθου.

* * *

Ἀπὸ ποίας ἀπόψεως δεῖον νὰ κριθῆ κυρίως ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς; Ἀναμφισβήτητον εἶνε, ὅτι δεῖον νὰ κριθῆ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως, ἡ ὁποία κυρίως ἐνδιαφέρει αὐτόν. Ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς ἐχαρακτήρισεν ἑαυτὸν ὡς τὴν πρώτην ἐπιστημονικὴν θεωρίαν τῆς ἱστορίας. Ὁ Μάρξ καὶ οἱ ὄπαδοί του ἐνόμισαν, ὅτι ἀπετάξαντο τελειωτικῶς τὸν διάβολον τῆς Μεταφυσικῆς. Ἡ πεποίθησις αὕτη εἶνε ἡ διέπουσα ὀλόκληρον τὸ θεωρητικὸν οἰκοδόμημα τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ ἡ ὠθήσασα τοὺς φορεῖς αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ ἀναβιβάσουν τὴν ἐπιστήμην εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς θρησκείας. Ποία ὅμως ἦτο ἡ ἐπιστήμη αὕτη; Ἀποτελεῖ ἄρα γε ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς πράγματι ἐπιστήμην; Ἀποτελεῖ οὗτος πράγματι ἄρνησιν πάσης Μεταφυσικῆς;

Δυστυχῶς διὰ τοὺς Μαρξιστὰς ἡ ἀπλουσιότης ἔρευνα, εἰς τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ προβῶ καὶ ἡ ὁποία θὰ βασίζεται εἰς πολλὰ σημεῖα αὐτῆς ἐπὶ τοῦ λίαν διαφωτιστικοῦ ἔργου τοῦ Γερμανοῦ κοινωνιολόγου *Werner Sombart* «Ὁ προλεταριακὸς Σοσιαλισμὸς», θὰ μὲ ὀδηγήσῃ κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς μόνον ὡς *Μεταφυσικὴ* δικαιούται νὰ διεκδικήσῃ ὄντοτητα. Τοῦτο δὲν μεταβάλλει βεβαίως τὴν στάσιν μου ἀπέναντι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι καταφεύγουν εἰς τὸν Μαρξισμόν ὡς εἰς ἐπιστήμην. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ὁ Μαρξισμὸς εἶνε ἢ δὲν εἶνε ἐπιστήμη, ἡ προσφυγὴ των εἰς αὐτὸν σημαίνει ψυχολογικῶς ἔλλειψιν αὐτονομίας πίστεως, ἔλλειψιν πολιτικῆς θελήσεως. Ἄρκει ὅτι προσφεύγουν εἰς αὐτόν, πιστεύοντες εἰς τὴν ἐπιστημονικότητά του. Πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ Μαρξισταὶ ὁμιλοῦν περιφρονητικῶς περὶ τῆς Κοινωνιολογίας, ἐν τῇ καθαρῶς ἀντικειμενικῇ ὑποστάσει αὐτῆς, θεωροῦντες αὐτὴν μὲν ὡς *Μεταφυσικὴν*, τὸν Μαρξισμόν δὲ ὡς τὴν μόνην ἀληθῆ, ἀντικειμενικὴν ἐπιστήμην. Ἄς ἴδωμεν ὅμως ποία εἶνε πραγματι ἡ ἐπιστήμη αὐτή!

* * *

Δὲν πρόκειται νὰ κρίνω τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν μέλλουσαν κοινωνίαν, τὴν κοινωνίαν τοῦ δικαίου, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀπολύτου οἰκονομικῆς ἰσότητος—, τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἀνέπτυξαν περισσότερο τοῦ Μάρξ οἱ πρὸ αὐτοῦ σοσιαλισταὶ καὶ ἀναρχικοί, δηλαδή οἱ λεγόμενοι οὐτοπισταί, ὡς καὶ οἱ μετ' αὐτόν ἢ καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτόν ἀναδειχθέντες ἀντιμαρξικοὶ σοσιαλισταί. Τὸ ὅτι ἡ θεωρία περὶ τῆς μελλούσης κοινωνίας ἔχει—(κατ' ἐμέ, πρέπει μάλιστα νὰ ἔχη)—βάσιν μεταφυσικὴν, τοῦτο εἶνε ἀναμφισβήτητον. Ὡς βάσις—ἀδιάφορον ἐὰν συνειδητὴ ἢ ἀσυνείδητος, ἀδιάφορον ἐὰν μὲ χροιάν

πλατωνο-ζηνωνικὴν ἢ νευτωνικὴν—ὄλων τῶν τοιούτων θεωριῶν ἐχρησίμευσεν ἡ ἰδέα τῆς λεγομένης «φυσικῆς τάξεως τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ πραγμάτων». Δὲν πρόκειται ὅμως νὰ ἐπιμείνω εἰς τοῦτο. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐν τῷ προκειμένῳ καὶ χαρακτηρίζει ἄλλωστε ἰδιαιτέρως καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλας τὰς ἄλλας σοσιαλιστικὰς δοξασίας τὸν Μαρξισμόν, εἶνε ἡ περὶ ἱστορίας θεωρία του, δηλαδή ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Γνωστὴ βεβαίως εἶνε εἰς πάντας ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐμφανιζομένη θεωρία. Αὕτη σημαίνει, κατὰ τὴν κοινὴν φρασεολογίαν, τὴν ἐξάρτησιν τῆς ἱστορίας ἐκ τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος, ἐξάρτησιν φθάνουσαν μέχρι τοιούτου σημείου ὥστε καὶ ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἀμιγεστέρας ἀτομικῆς θελήσεως, δηλαδή ἡ ἐκδήλωσις τῆς Τέχνης, νὰ θεωρῆται προσδιωρισμένη ὑπ' αὐτοῦ. Ὀλιγώτερον γνωστὸν εἶνε τοῦτο: ὅτι ἡ θεωρία αὕτη εἶχεν ἤδη διαμορφωθῆ κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα καὶ ὅτι οἱ Μαρξ καὶ Ἐγκελς δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν εἰ μὴ ἄφ' ἐνὸς μὲν ὡς οἱ ἀρτιώτερον καὶ συστηματικώτερον ἐμφανίσαντες αὐτήν, ἄφ' ἑτέρου δὲ ὡς οἱ κυρίως προσδῶσαντες εἰς αὐτὴν χροιάν μεταφυσικὴν.

Ἐὰν ὁ Μαρξ καὶ οἱ Μαρξισταὶ ἤρκοῦντο εἰς ἐκάστην χωριστὰ περίπτωσιν ἐκδηλώσεως τῆς πνευματικῆς, πολιτικῆς ἢ καὶ οἰασδήποτε κοινωνικῆς πραγματικότητος νὰ ἀναζητοῦν τὰ προκαλοῦντα αὐτὴν ἄμεσα ἢ καὶ ἔμμεσα αἷτια, καὶ ἐὰν ἡ ἀναζήτησις αὕτη ὠδήγει αὐτοὺς εἰς τὸν συνταυτισμὸν τῶν αἰτίων τούτων πρὸς οἰκονομικοὺς παράγοντας, ἢ προσπάθειά των αὕτη θὰ ἦτο δυνατὸν τὸ πολὺ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἔρευνα ἐπιστημονικὴ ὀδηγήσασα εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Πάντως περὶ τῆς ἐπιστημονικότητος τῆς ἐρεύνης ταύτης οὐδεμία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γεννηθῆ ἀμφισβήτησις. Ἄρκοῦνται ὅμως εἰς τοῦτο ὁ Μαρξ καὶ οἱ Μαρξισταί; Οὐδεὶς τῶν γνησίων Μαρξιστῶν ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τὸ ἔρ-

γον τοῦ διδασκάλου εἰς τὸ στενὸν τοῦτο πλαίσιον τῆς ἐρεῦνης, εἰς τὸ μόνον τουτέστι πλαίσιον, τὸ ὁποῖον, κατ' ἐμέ, εἶνε δυνατόν νὰ προσδιορίσῃ ἔρευναν ἐπιστημονικὴν. Καὶ εἰάν ἤθελέ τις ὅμως ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Μάρξ νὰ προβῆ εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦτον, ἢ θέλησιν του, ὅσονδήποτε καὶ εἰάν ἤθελεν ὑπάρξει εὐγενής, θὰ ἀντέφασκε πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου. Ὁ Μάρξ δὲν περιορίσθη εἰς τὴν ἐμπειρικὴν πιστοποίησιν γεγονότων, τὴν ἐμπειρικὴν ἀναγωγὴν αὐτῶν εἰς τὰ ἐκάστοτε προκαλοῦντα αὐτὰ αἷτια καὶ εἰς τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῆς ἐρεῦνης ταύτης πιστοποίησιν τῶν ὁμοιομορφιῶν καὶ τυπικῶν χαρακτήρων τῆς κατ' ἐπίφασιν ἀνομοιομόρφως καὶ μόνον δι' ἀτομικῶν χαρακτήρων ἐκδηλουμένης κοινωνικῆς πραγματικότητος. Τοῦτο θὰ ἀπετέλει καθαρῶς κοινωνιολογικὴν ἔρευναν, ἔρευναν ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπιστημονικὴν. Ἄν καὶ τόσον ὁ Μάρξ, ὅσον καὶ ὁ Ἐγκελς ὠμίλησαν συχνότατα περὶ τοῦ ἐμπειρικοῦ χαρακτήρος τῆς ἐπιστήμης των, τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ὠκοδόμησαν, εἶνε ξένον πρὸς πᾶσαν ἐμπειρικότητα καὶ μόνον εἰς τὴν ἐστερημένην μεθοδολογικῆς καὶ γνωσιολογικῆς κρίσεως συνείδησίν των ἦτο δυνατόν νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἔργον ἐμπειρικόν. Ὁ Μάρξ δὲν ἐξάγει ἀπλῶς συμπεράσματα ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ὁρμᾶται ἐξ ὀρισμένης κοσμοθεωρίας καὶ προβαίνει εἰς τὴν ὑπαγωγὴν ὀλοκλήρου τῆς ἱστορίας, ὡς συνόλου, ὑπὸ τὴν ἀναγκαστικότητα φυσικῆς νομοτελείας. Καὶ ἐξηγοῦμαι: Ὁ Μάρξ, προεκτείνων τὴν ἰσχὺν τῶν φυσικῶν νόμων καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, διδάσκει, ὅτι αὕτη διέπεται ὑπὸ «σιδηρᾶς ἀναγκαστικότητος». Τὴν φυσικὴν ταύτην καὶ ἀναγκαστικὴν νομοτέλειαν δὲν θεωρεῖ οὗτος μάλιστα ἀπλῶς ὡς γεγονὸς πιστοποιούμενον δι' ἐμπειρικῶς παρατηρουμένης λειτουργικῆς συνεξαρτήσεως, ὡς διαφορικὴν τουτέστιν ἐξίσωσιν, ἀλλ' ὑπὸ ἔννοιαν καθαρῶς ὄντολογικὴν. Τοῦτο χαρακτηρίζει

ὀρθῶς ὁ *Sombart* ὡς καθαρὰν μεταφυσικὴν. Θὰ ἠδυνάμην νὰ παραπέμψω εἰς πολλὰ σημεία τῶν ἔργων τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐγκελς, ὅπως ἀποδείξω τὴν ὀρθότητα τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου. Ἐν τῷ προκειμένῳ ἀρκοῦμαι εἰς τὸ νὰ ἀναφέρω, ὅτι εἰς τὰ ἔργα τῶν Μάρξ καὶ Ἐγκελς γίνεται συχνοτάτη χρῆσις τῶν ὄρων «φυσικοὶ νόμοι» καὶ «ἀναγκαστικότης τῆς φυσικῆς διαδικασίας», καὶ τονίζεται ρητῶς ἡ ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης θελήσεως κυριαρχικὴ ἰσχύς τῶν νόμων τούτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῇ «φυσικοῖστορικῇ διαδικασίᾳ», ὅπως ἐκφράζεται, κατὰ τὴν ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ «Κεφαλαίου» ἐκδηλωθεῖσαν γνώμην αὐτοῦ τούτου τοῦ Μάρξ «λίαν ἐπιτυχῶς», Ρῶσσοι κριτικὸς. Τὸ ὅτι ἡ ἐξάρτησις τῆς ἱστορίας ἐκ τῆς ἀναγκαστικότητος φυσικῶν νόμων δὲν ἔχει, κατὰ τὸν Μάρξ, ἀπλὴν νομιναλιστικὴν (δηλαδὴ ὀνοματιστικὴν) σημασίαν, ὅπως εἶνε ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν προσδίδει εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους νεωτέρα τις κατεύθυνσις τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, τοῦτο δὲν εἶνε δυνατόν βεβαίως νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἀμφισβητήσεως. Ὁ Μάρξ καὶ πάντες σχεδὸν οἱ Μαρξισταὶ ἰδιαιτέρως κολακεύονται, θεωροῦντες ἑαυτοὺς ὡς τοὺς μόνους, οἱ ὅποιοι γνησίως καὶ ρεαλιστικῶς, δηλαδὴ ἀντιθέτως πρὸς πᾶσαν πρόθεσιν πλασματικοῦ Νομιναλισμοῦ, ἀποδίδουν τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ἐξαιρέσει τοῦ *Otto Bauer* καὶ ἐλαχίστων ἄλλων Μαρξιστῶν, οἱ ὅποιοι προσεπάθησαν, παραφράζοντες τὸν διδάσκαλόν των, νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ὁδὸν τοῦ Νομιναλισμοῦ, ἀντιθέτως δὲ κυρίως πρὸς τοὺς συνειδητῶς στραφέντας κατὰ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ *Basarow, Lunatscharski* καὶ λοιπούς, οἱ ὅποιοι ὀνομασθέντες ὑπὸ τοῦ Λενὶν «Μαχισταί», προσεπάθησαν νὰ καταδείξουν τὴν μεταφυσικότητα τοῦ Μαρξισμοῦ, — ὁ Μάρξ καὶ οἱ γνήσιοι μαθηταὶ του ὑπεστήριξαν (ἐν ἀγνοίᾳ βεβαίως τῆς μεταξὺ Ρεαλισμοῦ καὶ Νομιναλισμοῦ ὑφισταμένης γνωσιολογικῆς προβληματικῆς) τὴν θέσιν, ὅτι ἡ ἱστορικὴ διαδι-

κασία διέπεται πράγματι—οὐχὶ δὲ ἀπλῶς κατ' ὄνομα—ὑπὸ τῆς ἀναγκαστικότητος νόμων φυσικῶν. Ποῖος ὅμως εἶνε δυνατὸν νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ καθαρὰν Μεταφυσικὴν; Ἡ θεωρία περὶ ὑπάρξεως ἀπολύτου φυσικῆς νομοτελείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶνε καθαρῶς μεταφυσικὴ, δηλαδὴ ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν ἀναπόδεικτον καὶ ὄχι συμπέρασμα ἐμπειρικῆς ἐρεῦνης. Τὸ περιεργον μάλιστα εἶνε τοῦτο: ὅτι οὔτε ὁ Μάρξ, οὔτε ἄλλος τις Μαρξιστῆς προσεπάθησάν ποτε νὰ στηρίξουν γνωσιολογικῶς τὴν προϋπόθεσιν αὐτήν, νὰ ἀπαντήσουν δηλ. εἰς τὸ θεμελιῶδες ἐρώτημα: «εἶνε δυνατὴ ἡ φυσικὴ νομοτέλεια ἐν τῇ ἱστορικῇ διαδικασίᾳ»; Τὸ ἐρώτημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν τοῦ ὅλου των ἔργου, δὲν ἐτέθη κἀν ὑπ' αὐτῶν. Δὲν θέλω βεβαίως νὰ εἶπω, ὅτι δι' αὐτοῦ θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ διεκδικήσουν τὸ χρῆμα τῆς Ἐπιστήμης. Τοῦτο ὅπωςδῆποτε δὲν θὰ ἦτο κατορθωτόν. Πάντως, ἀπαντῶντες εἰς τὸ περὶ οὗ πρόκειται ἐρώτημα, θὰ ἐδημιούργουν οἱ Μαρξισταὶ τὴν φιλοσοφικὴν βάσιν τῆς θεωρίας των καὶ θὰ ἐνεφάνιζον τοῦλάχιστον αὐτὴν ὡς μεταφυσικὴν φιλοσοφημένην. Σήμερον ἐμφανίζουσι αὐτὴν ὡς τελείως ἀφιλοσόφητον μεταφυσικὴν. Καὶ τοῦτο εἶνε, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐπιστημονικοῦ των πόθου, διττῶς τραγικόν.

Ἄς εἰσέλθωμεν ὅμως ἀκόμη βαθύτερον εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ διὰ νὰ γίνῃ καταφανεστέρα ἡ μεταφυσικὴ καὶ ἄκρως ἀντεπιστημονικὴ του βάσις.

Ποία εἶνε ἡ εἰδικὴ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ περὶ τῆς φυσικῆς νομοτελείας τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας; Ὡς γνωστόν, ἡ νομοτέλεια αὕτη ἐθεωρήθη ἄλλοτε μὲν, ὡς π.χ. ὑπὸ τοῦ *Buckle*, καθαρῶς γεωγραφικὴ, ἄλλοτε δέ, ὡς κυρίως ὑπὸ τοῦ *Taine*, καθαρῶς ψυχολογικὴ. Ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὴν μίαν οὔτε εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν. Κατ' αὐτόν, ἡ ἱστο-

ρία ολόκληρος δέον να αναχθῆ ὄχι εἰς βάσιν γεωγραφικὴν ἢ ψυχολογικὴν, ἀλλ' εἰς βάσιν οἰκονομικὴν ἢ μᾶλλον—τοῦτο εἶνε ὀρθότερον—τεχνολογικὴν. Αἱ κινουῦσαι τὴν ἱστορίαν δυνάμεις εἶνε, κατὰ τὸν Μάρξ, αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις. Τὶ ἐννοεῖ οὗτος μὲ τὸν ὄρον «δυνάμεις παραγωγικαί»;

Παράδοξον θὰ φανῆ εἰς ὅσους δὲν ἠσχολήθησαν εἰδικῶς εἰς τὸν Μαρξισμόν ἢ καὶ εἰς ὅσους ἠσχολήθησαν εἰς αὐτὸν μόνον ἐπιπολαίως, ὅτι αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις τοῦ Μάρξ, τὸ μυστηριῶδες τοῦτο κίνητρον τῆς ἱστορίας, δὲν εἶνε αἱ οἰκονομικαὶ συνθήκαι—(αὗται ἀπορρέουν ἐξ ἐκείνων)—, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς προόδου τῆς Τεχνικῆς. Παραγωγικαὶ δυνάμεις εἶνε, ὡς ὀρθῶς τονίζει ὁ *Sombart*, τὸ τεχνικὸν δύνασθαι. Θὰ ἀναφέρω δύο χαρακτηριστικὰς περικοπὰς, τὴν μίαν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ *Engels* «*Anti-Dühring*», τὴν ἄλλην ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ *Marx* «*Misère de la Philosophie*». Ἐκ τῆς πρώτης ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι αἱ κινουῦσαι τὴν ἱστορίαν δυνάμεις εἶνε αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις. Ἐκ τῆς δευτέρας ἐξάγεται, ὅτι αὗται δὲν εἶνε ἄλλο τι εἰ μὴ ἡ πρόοδος τῆς Τεχνικῆς.

«..... αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις..... ὠθοῦν,....., ολόκληρον τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν πρὸς τὴν δύσιν ἢ τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς», λέγει ὁ *Engels*, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα, ὡς γνωστόν, δὲν ἐδημοσιεύοντο εἰ μὴ μόνον κατόπιν ῥητῆς ἐγκρίσεως τοῦ Μάρξ.

Ἴδου καὶ ἡ δευτέρα περικοπή: «Οἱ ἄνθρωποι, ἀποκτῶντες νέας παραγωγικὰς δυνάμεις, μεταβάλλουν τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, καί, μεταβάλλοντες τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, μεταβάλλουν τὰς κοινωνικὰς συνθήκας αὐτῶν. Ὁ χειροκίνητος μύλος προκαλεῖ τὴν ὑπαρξιν κοινωνίας μετὰ κυριαρχου. Ὁ ἀτμοκίνητος μύλος τὴν ὑπαρξιν κοινωνίας μετὰ κεφαλαιοκράτου βιομηχάνου».

Παραλλήλως πρὸς τὰς περικοπὰς αὐτάς, ἀναγκαῖον θεωρῶ

νὰ ἀναφέρω καὶ δύο περικοπὰς ἐκ τῶν ἔργων δύο φανατικῶν ἀποστόλων τοῦ Μάρξ, τοῦ *Dietzgen* καὶ τοῦ *Bucharin*:

«Ἡ ἐξέλιξις τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως», λέγει ὁ *Dietzgen* ἐν τῷ ἔργῳ του «Σοσιαλδημοκρατικὴ Φιλοσοφία», «εἶνε . . . ὁ δημιουργικὸς παράγων, ὁ ὁποῖος ἰδρύει πολιτείας, προσδιορίζει τὰς μορφὰς τῶν κυβερνήσεων, σχηματίζει τὰ κόμματα καὶ καθαρίζει καὶ τελειοποιεῖ τὰς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης». «Παραγωγικαὶ δυνάμεις», προσθέτει ὁ *Bucharin* ἐν τῷ ἔργῳ του «Θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ», «εἶνε αὐτὸ τοῦτο . . . βαθμὶς ἐξελίξεως τῆς Τεχνικῆς».

Δὲν εἶνε λοιπὸν δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ περὶ αὐτοῦ ἀμφιβολία. Παρὰ τὰς προσπαθείας, αἱ ὁποῖαι κατεβλήθησαν πρὸς σχετικὴν τινα εὔρυσιν τῆς ἐκτάσεως τῶν κινουσῶν τὴν ἱστορίαν δυνάμεων, προσπαθείας ἀναγομένας εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἐγκελς, ὁ ὁποῖος προσέθεσε, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κηδεμονεύοντος αὐτὸν φίλου, εἰς τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις καὶ τὴν παραγωγὴν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τὰς γενετησίους δυνάμεις, ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ μένει προσκεκολλημένη εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς αὐτονόμου πρωταρχικῆς ὑποστάσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὑποστάσεως ἀνεξαρτήτου ἀπὸ πάσης θελήσεως, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς θελήσεως καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἐφευρίσκοντος τεχνικὴν τινα τελειοποίησιν. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη εἶνε ὄργανον τυφλὸν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἐν πλήρει δικαίῳ εὑρίσκεται ὁ *Sombart* λέγων, ὅτι «οὐδεμία Μεταφυσικὴ προσέδωσέ ποτε χροιάν πραγματικότητος εἰς ὃν μυστικιστικώτερον τῶν μυστηριωδῶν αὐτῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ παίζουν μετ' αὐτῶν, ὡς πνεύματα πειρακτικά». Τὸ ὅτι ὁ Μάρξ ἐθεώρει τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις ἀνεξαρτήτους ἀπὸ πάσης θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι προσέδωσεν εἰς αὐτὰς ὑπόστασιν ἀ-

πολύτως αυτόνομον καὶ μεταφυσικὴν, ἐξάγεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος δὲν ἀνεγνώριζεν εἰς τὸν ἄνθρωπον κατ' ἀρχὴν ὑποκειμενικὴν ὑπόστασιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐνόει αὐτὰς ἄλλως. Διότι ἐὰν ἐνόει αὐτὰς ἄλλως, δηλαδή ἐξηρητημένας ἐκ τοῦ πνεύματος τῶν προαγόντων τὴν Τεχνικὴν ἀνθρώπων, θὰ ἔδιδεν εἰς πάντα τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτήσῃ: Πῶς μία τεχνικὴ ἐφεύρεσις εἶνε πρωτογενεστέρα οἴασδήποτε ἄλλης πνευματικῆς ἐφευρέσεως τοῦ ἀνθρώπου, πῶς εἶνε πρωτογενεστέρα ἐνὸς ποιήματος ἢ μιᾶς πολιτικῆς συλλήψεως, ἀφ' οὗ τόσον ἢ τεχνικὴ ἐφεύρεσις ὅσον καὶ τὸ ποίημα εἶνε προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως;— Ἄλλὰ καὶ ὅπως ἔχει ἡ θεωρία του, δίδει αὕτη εἰς ἐμὲ τὸ δικαίωμα νὰ ἐρωτήσω: διατι ἄρά γε ἡ τεχνικὴ ἐφεύρεσις ζῆ ζωὴν πρωτογενῆ καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀκριβῶς πηγάζει, ἐν ᾧ μία συμφωνία τοῦ *Beethoven* ὄχι; Τὸ ὅτι ὑπάρχει ἓνα μυστήριον ὀπισθεν ὁλοκλήρου αὐτῆς τῆς θεωρίας εἶνε ἀναμφισβήτητον. Τὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶνε δυνατόν νὰ περιβάλλεται ὑπὸ μυστηρίων εἶνε ἐπίσης ἀναμφισβήτητον.

Κατὰ τὴν θεωρίαν λοιπὸν τοῦ Μάρξ, αἱ κινουῦσαι τὴν ἱστορίαν δυνάμεις εἶνε αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις. Ἐξ αὐτῶν ἀπορρέουν αἱ παραγωγικαὶ συνθήκαι, ἐπ' αὐτῶν δὲ βασίζονται ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ, οἴασδήποτε φύσεως καὶ ἐὰν εἶνε αὐταί. Εἶπον προηγουμένως, ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἐγκελς εἶχεν ἀρχίσει ἀπιστῶν πρὸς τὸν φίλον του. Ἐκτοτε ἀπιστίαι πολλαὶ ἐσημειώθησαν, καταλήξασαι εἰς τὰς ῥιζικὰς ἐγχειρήσεις, τὰς ὁποίας ἐπήνεγκεν εἰς τὸν ἱστορικὸν ὕλισμόν ὁ *Bernstein*. Ἐὰν ὁ *Kautsky* περιορίζεται μόνον εἰς σχετικὸν πρὸς τὸν Ἐγκελς ὑπαινιγμούς, ἐὰν ὁ *Λενίν*, εἰς ἐκ τῶν συστηματικωτέρων Μαρξιστῶν φιλοσόφων, ἀναγκάζεται εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὸν σύγγραμμά του «Ὑλισμὸς καὶ Ἐμπειροκριτισμὸς» νὰ ἀποσιωπήσῃ σχε-

δὸν τελείως τὴν οἰκονομικὴν βάσιν τῆς ἱστορικῶς ἐξελισσομένης πραγματικότητος καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τὸν ὕλισμόν ἐν τῇ εὐρυτάτῃ φιλοσοφικῇ μορφῇ αὐτοῦ, δηλαδὴ ὡς ἄρνησιν ἀπλῶς τοῦ Ἰδεαλισμοῦ—, ὁ *Bernstein*, καίτοι ἐμφανίζεται ὡς πιστὸς ἀπόστολος τοῦ Μαρξισμού, προβαίνει εἰς πλήρη σχεδὸν ἀνατροπὴν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. «Ὁ ἐφαρμοζὼν σήμερον», λέγει ὁ *Bernstein*, «τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ ἐφαρμόσῃ ταύτην ἐν τῇ μᾶλλον ἐξειλιγμένη καὶ ὄχι ἐν τῇ ἀρχικῇ μορφῇ αὐτῆς, δηλαδὴ εἶνε ὑποχρεωμένος, παραπλεύρως εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ ἐπίδρασιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ παραγωγικῶν συνθηκῶν, νὰ λάβῃ πλήρως ὑπ' ὄψιν τὰς ἐννοίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, τὰς ἱστορικὰς καὶ θρησκευτικὰς παραδόσεις ἐκάστης ἐποχῆς, ὡς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν γεωγραφικῶν καὶ παντὸς εἴδους φυσικῶν ἐπιδράσεων, εἰς τὰς ὁποίας βεβαίως ἀνήκει καὶ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων». Δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐννοήσω πῶς ἡ ἀνύψωσις τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ ὄλων τῶν ἀναφερομένων παραγόντων εἰς τὸ ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον κατέχουν αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν ἀπορρέουσαι οἰκονομικαὶ συνθῆκαι, πῶς, λέγω, ἐξακολουθεῖ τοῦτο νὰ σημαίνει, κατὰ τὸν *Bernstein*, ἐφαρμογὴν τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Ἡ εἶνε αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις τὸ μόνον κίνητρον τῆς ἱστορίας ἢ εἶνε κίνητρα καὶ πάντα τὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα θέτει εἰς ἴσην πρὸς αὐτὰς μοῖραν ὁ *Bernstein*, ὅποτε ὅμως—εἰς τὴν δευτέραν δηλ. περίπτωσιν—δὲν εἶνε δυνατόν πλέον νὰ γίνεταί λόγος σοβαρὸς περὶ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κάλλιστα ἐννοῶ εἶνε τοῦτο: ὅτι ὁ *Bernstein*, ἄνθρωπος κατ' ἐξοχὴν πεπροικισμένος μὲ τὴν ἰκανότητα νὰ συμφιλιῶνῃ τὰ ἀσυμφιλίωτα (νὰ διαπράττῃ δηλαδὴ ὅ,τι κυρίως ἐκαυτηρίαζεν ὁ Μάρξ), δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῆ τὴν μεταφυσικὴν μονομέρειαν τοῦ ὀρθοδόξου Μαρξισμού καὶ ἐκαλύφθη ὑπὸ

τὸ ὄνομά του, τοῦ ὁποίου τὸ γόητρον ἦτο πολῦτιμον, χω-
ρίς ὅμως νὰ υἱοθετήσῃ καὶ τὸ περιεχόμενόν του. Ἡ προσ-
πάθεια αὕτη τοῦ *Bernstein* εἶνε ἐξαιρέτως χαρακτηριστική.
Ἀναγομένη, ὡς ἤδη ἐτόνισα, εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἔγκελς,
ὁ ὁποῖος, παραλλήλως πρὸς τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις, ἀνε-
γνώρισε τὴν αὐτόνομον δημιουργικὴν ὑπαρξίν τῶν γενετη-
σίων καὶ γεωγραφικῶν δυνάμεων, χαρακτηρίζει αὕτη τὴν ἔλ-
λειψιν σταθερότητος καὶ πεποιθήσεως εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῶν
διασημοτέρων Μαρξιστῶν. Χαρακτηρίζει δὲ τὴν ἔλλειψιν αὐ-
τὴν, χωρὶς ὅμως νὰ αἴσῃ καὶ τὴν μεταφυσικότητα τῆς βά-
σεώς των. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα: περιπλέκουσα τὰ πράγ-
ματα, ἀντικαθιστᾷ αὕτη τὸ μονότονον μεταφυσικὸν πλαίσιον
τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ διὰ πλαισίου πολυχρώμου, καταλλή-
λου νὰ δελεάσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τῶν ἀντικειμενικῶς ἐ-
ρευνῶντων ἐπιστημόνων.

* * *

Ἦδη ἄς ἐπιληφθῶ τῆς ἐξετάσεως τῆς κατ' ἐπίφασιν
μὲν λεπτοτάτης, πράγματι ὅμως χονδροειδεστάτης πλευρᾶς
τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Μέχρι τοῦδε ἐγνωρίσαμεν τὴν μετα-
φυσικότητα αὐτοῦ, μεταφυσικότητα, ἣ ὁποία, ἂν καὶ ἀφι-
λοσόφητος, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ ἐστερημένη
σοβαρότητος. Τώρα θὰ ἴδωμεν πῶς ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Μαρ-
ξισμοῦ λαμβάνει καὶ τροπὴν ἐστερημένην σοβαρότητος. Πρό-
κειται περὶ τῆς τροπῆς, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ἡ «λεγο-
μένη» διαλεκτικὴ μέθοδος αὐτοῦ.

Ἡ διαλεκτικὴ νομοτέλεια τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ—(τοῦτο
νομίζω, ὅτι δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε τονισθῇ)—οὔτε συμπίπτει
πλήρως πρὸς τὴν φυσικὴν νομοτέλειαν τῆς ἱστορίας, οὔτε
ὅμως εἶνε ξένη πρὸς αὐτήν. Ἡ διαλεκτικὴ νομοτέλεια συμ-
πληρώνει ἀπλῶς τὴν φυσικὴν, ἀποτελοῦσα ἐπεξήγησιν αὐτῆς
ἢ μᾶλλον—τοῦτο εἶνε ὀρθότερον—παρέχουσα εἰς αὐτὴν τὴν

ἀναγκαίαν της βάσιν. Τὸ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μαρξισμοῦ, ἂν καὶ ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν πλείστων «μέθοδος», δὲν εἶνε ἀπλῶς μέθοδος, τοῦτο ἀπέδειξεν ὁ *Sombart*, παραπέμψας εἰς ὠρισμένα σημεῖα τῶν ἔργων τοῦ *Engels*. Ἀρκοῦμαι εἰς τὸ νὰ ἀναφέρω τὰς ἐξῆς δύο φράσεις τοῦ εὐφυοῦς συνενόχου τοῦ Μάρξ: «Ἡ διαλεκτικὴ εἶνε «νόμος ἐξελίξεως τῆς φύσεως, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς διανοίας κατ' ἐξοχὴν γενικὸς καὶ ὡς ἐκ τούτου κατ' ἐξοχὴν ἐκτεταμένης ἐπιδράσεως...». «Ἡ διαλεκτικὴ τῶν ἐννοιῶν εἶνε.... ἀπλῶς ἡ συνειδητὴ ἀντανάκλασις τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως τοῦ πραγματικοῦ κόσμου».

Περὶ αὐτοῦ λοιπὸν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπεθύμουν νὰ προσθέσω, εἶνε τοῦτο: ὅτι ἡ διαλεκτικὴ νομοτέλεια τῆς ἱστορίας συμπληρώνει τὴν φυσικὴν νομοτέλειαν, ὅπως ἀκριβῶς θὰ συνεπλήρωνε καὶ θὰ διεσαφήνιζε—πάντως βεβαίως ἀνθαιρέτως—τὴν νομοτέλειαν τῆς φύσεως ἢ δῆθεν ἐπιστημονικὴ χορήγησις συγκεκριμένου περιεχομένου εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτιότητος. Πάντως: τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἢ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καταλαμβάνει εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἢ διαλεκτικῆ, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι αὕτη δὲν εἶνε, ὅπως ἡ αἰτιότης παρὰ τῷ Κάντ, θεωρητικὴ διεΐσδυσις τοῦ Λόγου εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ἀντανάκλασις τῆς πραγματικότητος ἐπὶ τῆς διανοίας.

Τὶ σημαίνει ὅμως κάπως ἀναλυτικώτερον ἢ διαλεκτικὴ νομοτέλεια τοῦ Μαρξισμοῦ; Ἄς καταφύγωμεν εἰς τὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ *Engels*, ὡς καὶ εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα συνεκέντρωσεν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Μάρξ ὁ *Sombart*, διὰ νὰ ἴδωμεν πῶς ἀντελήφθησαν οὗτοι τὴν σχέσιν μεταξὺ θέσεως, ἀρνήσεως καὶ ἀρνήσεως τῆς ἀρνήσεως ἢ συνθέσεως.

Ἴδου τὰ παραδείγματα τοῦ Ἐγκελς:

Θέσις: α, ἀρνήσις:—α, ἀρνήσις τῆς ἀρνήσεως: +α².—

Θέσις: κόκκος κριθῆς, ἄρνησις: τὸ φύτευμά του, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ἡ κριθὴ εἰς μεγάλην ποσότητα.

Θέσις: τὸ αὐγὸ τῆς πεταλούδας, ἄρνησις: ἡ κάμπη, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ἡ ἔτοιμη πεταλούδα.

Θέσις: ἡ πρωτόγονος κοινοκτημοσύνη, ἄρνησις: ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Ἴδου καὶ τὰ παραδείγματα, τὰ ἠντλημένα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Μάρξ:

Θέσις: ἡ παραγωγή τοῦ πλούτου, ἄρνησις: ἡ παραγωγή τῆς ἀθλιότητος, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Θέσις: ἡ ἐξέλιξις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἄρνησις: ἡ ἐξέλιξις τῆς πιεστικῆς δυνάμεως, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Θέσις: ἡ δημιουργία τοῦ ἀστικοῦ πλούτου, ἄρνησις: ἡ καταστροφή τοῦ πλούτου ὀρισμένων ἀτόμων, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Θέσις: τὸ φεουδαλικὸν μονοπώλιον, ἄρνησις: ὁ συναγωνισμός, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Θέσις: ἡ ὀργάνωσις ἐν τῇ ἐπιχειρήσει, ἄρνησις: ἡ ἀναρχία ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως: ὁ κομμουνισμός.

Τὸ περίεργον εἶνε, ὅτι παντοῦ ἐμφανίζεται ὡς ἄρνησις τῆς ἀρνήσεως ὁ κομμουνισμός. Δὲν εἶνε ὅμως κἂν ἀνάγκη νὰ καταφύγη τις εἰς τοῦτο διὰ νὰ καταδείξη τὸ ἀνθαίρετον καὶ μυστηριῶδες τῆς περιφήμου αὐτῆς δῆθεν ἐπιστημονικῆς διαλεκτικῆς. Ἀρκεῖ νὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ *Engels* ὁμολογεῖ. «Πρέπει», λέγει οὗτος, «νὰ κανονίσω τὴν πρώτην ἄρνησιν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ εἶνε ἢ νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ δευτέρα ἄρνησις». Τὸ αὐτὸ λέγει ἄλλαχοῦ καὶ περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ θέσεως καὶ πρώτης ἀρνήσεως. Πῶς ὅμως συμβαίνει, ὥστε νὰ ἀνακαλύπτονται διαφοραὶ γνωμῶν μεταξὺ Μάρξ καὶ Ἐγκελς; Πῶς

συμβαίνει, ὥστε ὁ μὲν Ἔγκελς νὰ θεωρῇ τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν ὡς ἄρνησιν τῆς κοινοκτημοσύνης, ὁ δὲ Μάρξ τὴν καπιταλιστικὴν ἰδιοκτησίαν ὡς ἄρνησιν τῆς ἀτομικῆς καὶ ἐξ ἰδίας ἐργασίας ἀπορροεῦσης ἰδιοκτησίας; Πολλὰ εἶνε βεβαίως τὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα περικλείει ἡ παράδοξος αὐτὴ ἐπιστήμη! Ὁ *Sombart* εὕρισκεται ἐν πλήρει δικαίῳ, τονίζων τὴν τεραστίαν διαφορὰν, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξύ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς. Ὁ *Hegel* ἀναζητεῖ τὴν διαλεκτικὴν ἀντίφασιν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ ὄχι τὰς ἐν τῷ ἐμπειρικῷ κόσμῳ ἐμφανιζόμενας ἀπλᾶς ἀντιθέσεις. Ὁρθότατα λέγει ὁ *Sombart*, ὅτι ὁ θεωρῶν ταυτόσημον τὴν διαλεκτικὴν τοῦ *Hegel* πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τῶν Μάρξ καὶ Ἔγκελς περιπίπτει εἰς στοιχειῶδες καὶ εἰς μαθητὰς μόνον συγγνωστὸν σφάλμα, συγχέων τὴν ἀντίφασιν μετὰ τῆς ἀντιθέσεως, τὸ ἀντιφατικὸν μετὰ τοῦ ἀπλῶς ἀντιθέτου. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη πρόκειται νὰ δομηθῇ τις ἐκ τῆς παραδόξου διαλεκτικῆς τοῦ Μάρξ, ἐρωτῶ: διατί ἄρα γε ἡ μόνη ὀρθὴ ἀντίθεσις τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου νὰ εἶνε ὁ συναγωνισμὸς καὶ ὄχι ὅ,τι δήποτε ἄλλο, ὡς π.χ. τὸ μὴ φεουδαλικόν, ἀλλὰ κεφαλαιοκρατικὸν μονοπώλιον, ἢ—ὅπερ ὀρθότερον—ἡ ἔλλειψις ἀπλῶς τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου; Ἐκ ποίας ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως ἐξάγεται, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ἀποτελεῖ τὴν ἄρνησιν τῆς ἀρνήσεως ὅλων τῶν πραγμάτων; Πόθεν ἄρα γε ἐξάγεται ἡ ἀναγκαστικότης τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν Μάρξ καὶ Ἔγκελς ἀντιθέσεων, ἀφ' οὗ οὕτως ἢ ἄλλως δὲν πρόκειται περὶ ἀντιφάσεων, αἱ ὁποῖαι προνομιακῶς δικαιοῦνται νὰ διεκδικήσουν ἀναγκαστικότητα, ἀναγκαστικότητα ὅμως οὐχὶ ἐμπειρικὴν, ἀλλὰ λογικὴν; Πόθεν ἐξάγεται ἡ ἀναγκαστικότης τῆς ἀντιφάσεως μεταξύ ὀργανώσεως ἐν τῇ ἐπιχειρήσει καὶ ἀναρχίας ἐν τῇ ἀγορᾷ; Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα οὐδεὶς ἀπήντησε σοβαρῶς. Οἱ Μαρξισταὶ θεωροῦν ἑαυτοὺς ἀπηλλαγμένους τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ

νά ἀπαντήσουν, διότι ἀρκοῦνται εἰς τὸ νὰ παραπέμπουν εἰς τὸν *Hegel*, εἰς τὸν *Hegel*, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε κατενόησαν. Ἐὰν κατενόουν αὐτόν, δὲν θὰ κατέληγον εἰς τὴν λεγομένην διαλεκτικὴν των, ἣ ὁποία μόνον ὡς παιδαριώδης ἀπασχόλησις, ὡς λογοπαίγνιον, ὅπως λέγει ὁ Γεώργιος *Sorel*, εἶνε δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ. Καὶ ὅμως ἐπ' αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς κυρίως βασίζονται καὶ αὐτὴν θεωροῦν ὡς τὸ θεμέλιον τοῦ ιστορικοῦ ὑλισμοῦ. Ὁ *Λενὶν* κατατάσσει πᾶν τὸ ἀντιδιαλεκτικὸν εἰς τὴν Μεταφυσικὴν. Ἐν Ἑλλάδι ἰδίως γίνεται τελευταίως τόση κατάχρησις εἰς τὴν συζήτησιν περὶ διαλεκτικῆς, ὥστε καὶ γυμνασιόπαιδες ἀκόμη θεωροῦν ἑαυτοὺς κατόχους τοῦ μυστικοῦ της.

Τὸ περίεργον εἶνε, ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ *Franz Oppenheimer*, παρασυρόμενος ἐκ τοῦ εὐφυοῦς ἀστείου τοῦ *Μὰρξ* περὶ μεταθέσεως τῆς βάσεως τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου ἀπὸ τοῦ πνεύματος εἰς τοὺς πόδας, θεωρεῖ πράγματι τὴν διαλεκτικὴν τοῦ *Μὰρξ* ὡς στηριζομένην ἐπὶ τῆς τοῦ *Hegel*, μὴ ἀντιλαμβανόμενος, ὅτι μόνον αἱ ἀπλαῖ ἔννοιαι ἢ τὸ πολὺ αἱ εἰς δημιουργικὰς ἰδέας προαγόμεναι ἔννοιαι εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναπτύσσωνται δι' ἀντιφάσεων, ἐν ᾧ οἱ πόδες εἶνε δυνατὸν τὸ πολὺ νὰ λακτίζουν ἀλλήλους. Δὲν λέγω τοῦτο διὰ νὰ συνηγορήσω ὑπὲρ τῆς μεταφυσικῆς βάσεως τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς. Ἀρκοῦμαι ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ παρατηρήσω—καὶ δὴ τελείως ἀντικειμενικῶς—τοῦτο: ὅτι μόνον τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁρμῶνται ἐκ τοῦ δυασμοῦ τῆς πραγματικότητος, δηλαδή ἐκ τῆς μεταφυσικῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ κόσμος τῶν φαινομένων δὲν εἶνε εἰ μὴ ἀπόρροια ἄλλου κόσμου, ἀποτελοῦντος τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα, κόσμου συλληπτοῦ μόνον διὰ τῆς αὐστηρᾶς νοήσεως—, μόνον αὐτὰ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα εἶνε δυνατὸν νὰ βασισθῶσιν ἐπὶ τῆς διαλεκτικῆς, προσδίδοντα εἰς αὐτὴν συστηματικὴν καὶ δημιουργικὴν ὄντοτητα. Χωρὶς νὰ λάβω θέσιν ἀπέναντι τοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ὀφείλω

νά ἀναγνωρίσω τὸ διαλεκτικὸν μονοπώλιον ἐκείνης τῆς πλευρᾶς του, ἢ ὁποία καλεῖται «λογικὸς Ἰδεαλισμός». Μόνον ὡς ἀντανάκλασις τοῦ πνεύματος, δηλ. ὡς δευτερογενῆς πραγματικότης, εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὁ κόσμος τῶν φαινομένων διεπόμενος ὑπὸ τῆς ἀναγκαστικότητος τῆς διαλεκτικῆς, διότι μόνον ἢ προαγωγή τῶν ἐννοιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀποκλειστικῶς χωρεῖ διαλεκτικῆ, εἰς τὸ ἐπίπεδον ἰδεῶν δημιουργῶν, δηλ. ὁ συνταυτισμὸς *Λογικῆς καὶ Μεταφυσικῆς* (ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ *Hegel*), εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν διαλεκτικὴν ἐξάρτησιν τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων ἐκ τοῦ πνεύματος. Πᾶσα ἄλλη χρησιμοποίησις τῆς διαλεκτικῆς ἀποτελεῖ *contradictio in se*. Καὶ ἐὰν ἀκόμη παραδεχθῶμεν τὸν *Marx* ὡς κατανόησαντα τὴν διαλεκτικὴν τοῦ *Hegel*—(ὅπερ βεβαίως δὲν θὰ ὠδήγει τοῦτον εἰς τὸ νὰ συγκέῃ τὴν ἐννοίαν τῆς ἀντιφάσεως πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς ἀπλῆς ἀντιθέσεως)—, καὶ πάλιν δὲν θὰ ἐσώζετο ἡ ὑπαρξις τῆς ὑλιστικῆς διαλεκτικῆς. Ὑλισμὸς καὶ διαλεκτικὴ εἶνε ἐννοιαὶ ἀσυμβίβαστοι. Ἐκτὸς ἐὰν ὁ ὑλισμὸς εἶνε πρόσχημα, ἢ δὲ διαλεκτικὴ ἀπλῶς τὸ κάλυμμα ἰδεαλιστικῆς κοσμοθεωρίας. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο, ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Μάρξ ὡς μετημφισμένου ἰδεαλιστοῦ, δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν συγκεκριμένην ἐννοίαν τοῦ Μάρξ περὶ τῆς ἐγγελιανῆς διαλεκτικῆς καὶ πρὸς τὴν βαθυτέραν πολιτικὴν πρόθεσιν αὐτοῦ, τὸ μόνον, ὅπερ ὑπολείπεται, εἶνε νὰ χαρακτηρίσωμεν τοῦτον ὡς κακὸν ὑλιστήν, δηλ. ὡς ἐρευνητὴν μὴ ἐννοήσαντα, ὅτι ὁ ὑλισμὸς του ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν διαλεκτικὴν.

* *

Εἶδομεν λοιπὸν ποῖαι εἶνε αἱ δύο βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων κυρίως στηρίζεται ἡ ὑπὸ τοῦ Μάρξ ἀνακαλυφθεῖσα ἀναγκαστικὴ νομοτέλεια τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, αἱ δύο βά-

σεις, διὰ τῆς δευτέρας τῶν ὁποίων ἐνόμισεν οὗτος, ὅτι ὄφειλε νὰ συμπληρώσῃ τὴν πρώτην. Εἶδομεν, ὅτι, ἐκτὸς τῆς μεταφυσικότητος αὐτῶν, ἡ δευτέρα εἶνε μάλιστα καὶ ἐστερημένη σοβαρότητος. Ἐὰν περιορίζετο ὁ Μὰρξ εἰς τὴν πρώτην, θὰ ἐχαρακτήριζον μὲν αὐτὴν ὡς μεταφυσικὴν, θὰ ἐσεβόμην ὅμως ταύτην, ὅπως σέβομαι πᾶσαν πίστιν, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τάσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ μου κόσμου. Δυστυχῶς ὁ Μὰρξ δὲν περιορίσθη εἰς τὴν ἀπλὴν παραδοχὴν φυσικῆς νομοτελείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλ' ἐχαρακτήρισε ταύτην ὡς διαλεκτικὴν. Δὲν ἠρκέσθη μάλιστα οὔτε εἰς αὐτό, ἀλλὰ προέβη καὶ εἰς ὠρισμένους ὑπαινιγμούς, οἱ ὅποιοι ὤθησαν τοὺς πλείστους τῶν ὁπαδῶν του εἰς τὸ νὰ καταλήξουν εἰς τὴν τραγικωτέραν τῶν ἀνοησιῶν, αἱ ὁποῖαι διεξεδίκησάν ποτε χαρακτῆρα ἐπιστημονικόν. Εἶνε γνωστὴ ἡ περίφημος θεωρία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὑπὸ τοῦ Μὰρξ ἐφευρεθεῖσα νομοτέλεια πρόκειται νὰ σταματήσῃ λειτουργοῦσα μὲ τὴν νίκην τοῦ προλεταριάτου καὶ τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας. Ὑπάρχουν μάλιστα οἱ ἰσχυρίζομενοι, ὅτι αὕτη ἀφορᾷ μόνον τὴν καπιταλιστικὴν περίοδον τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητος. Τί εἶδους φυσικοὶ νόμοι εἶνε ὅμως αὐτοί, οἱ ὅποιοι τίθενται εἰς ἀποστρατείαν; Ὁρθότατα τονίζει ὁ *Werner Sombart*: «ἢ εἶνε ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία τμῆμα τῆς φύσεως καὶ διέπεται ὑπὸ τῆς ἀναγκαστικότητος νόμων φυσικῶν ἢ ἔχουν οἱ ἄνθρωποι τὴν δύναμιν νὰ ἐνεργοῦν ἐλευθέρως. Καὶ ἐὰν μὲν διέπεται ἡ κοινωνία ὑπὸ νόμων φυσικῶν, οἱ νόμοι οὗτοι ἰσχύουν πάντοτε, ἐὰν ὅμως ἀναγνωρισθῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ δύναμις τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας, ἡ ἀναγνώρισις αὕτη ἔχει τόσῃν ἔκτασιν, ὅσῃν καὶ ἡ ἱστορία ὀλόκληρος. Τὸ πῆδημα ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ἀναγκαστικότητος εἰς τὸν κόσμον τῆς ἐλευθερίας εἶνε καθαρὰ ἀνοησία!»

* * *

ἦτο ἀνάγκη νὰ καταφύγη ἡ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία εἰς τοιούτου εἴδους ψευδοεπιστημονικὰς θεωρίας; Κατ' ἐμέ: ἀσφαλῶς ὄχι! Ὑπῆρξαν κομμουνισταὶ καὶ σοσιαλισταί, ο ὅποιοι δὲν κατέφυγον εἰς αὐτάς, ἀλλὰ, βασισθέντες ἐπὶ τῆς θελήσεως τῶν, δὲν εἶχον ἀνάγκην μοιρολατρικοῦ καλύμματος. Ἡ λεγομένη «ἐπιστήμη» τοῦ Μάρξ δὲν χρησιμεύει εἰ μὴ ὡς κάλυμμα μοιρολατρικόν. Χρησιμεύει εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, ἔστερημένοι θελήσεως, ἔχουν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς μοίρας. Ὁ μοιρολατρισμὸς αὐτὸς δὲν εἶνε μάλιστα δυνατὸν νὰ συγκριθῆ πρὸς τὸν δῆθεν μοιρολατρισμὸν τῆς ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου. Τοῦτο εἶχον καὶ ἄλλοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τονίσω, κρίνων τὴν «Νεοελληνικὴν πολιτικὴν ἱστορίαν» τοῦ Ἰωάννου Κορδάτου. Ἡ ἱστορικὴ σχολή, διὰ τοῦ στόματος κυρίως τοῦ εὐγλώττου καὶ βαθυτάτου *Ruchta*, συνεαύτισε τὸ ἱστορικῶς γενόμενον πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐθελημένον, πιστὴ ὅμως εἰς τὸ ἱστορικορωμαντικόν της αἰσθητήριον δὲν ἀνεζήτησεν εἰς τὸν οὐρανὸν σημεῖα προδικάζοντα τὸ μέλλον. Ὁ Μαρξισμὸς, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀντικατέστησε τὸν Θεὸν διὰ τοῦ διαβόλου, κηρύξας διὰ τοῦ στόματος τοῦ Μάρξ, ὅτι μόνον τὸ κακὸν δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν («c' est le mauvais côté qui fait l'histoire»), ἐνόμισεν, ἀκολουθῶν οὕτω τὸ παράδειγμα τοῦ παραδόξου Θετικισμοῦ τοῦ *Αὐγούστου Comte*, ὅτι ἐδικαιοῦτο, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δῆθεν ἐπιστημονικῶν κριτηρίων μιᾶς περιέργου ἀστρολογικῆς Διαλεκτικῆς, νὰ προδικάσῃ τὸ μέλλον «Ὅταν συζητῶμεν τώρα περὶ τοῦ μέλλοντος», λέγει ὁ *Rannekoek*, «δὲν ἐρωτῶμεν: πῶς θέλομεν νὰ διαμορφώσωμεν τὸ μέλλον, ἀλλὰ: τί θὰ συμβῆ εἰς τὸ μέλλον». Ὁ *Γεώργιος Sorel*, ὁ θεωρητικὸς θεμελιωτὴς τοῦ ἐπαναστατικοῦ Συνδικαλισμοῦ, ζητῶν νὰ ἀποδείξῃ—κατὰ τρόπον βεβαίως μᾶλλον στοιχειώδη πάν-

τως ὅμως ὀρθόν—τὴν ἀντεπιστημονικότητα τοῦ λεγομένου ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, παρατηρεῖ, ὅτι, ὅπως ὁ ζωολόγος οὐδέποτε θέτει εἰς ἑαυτὸν τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς μελλούσης συμπληρωματικῆς ἐξελίξεως τῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, οὕτω καὶ ὁ ἐμπειρικός ἐπιστήμων οὐδέποτε ζητεῖ νὰ προδικάσῃ τὸ μέλλον.

Πλησιάζων εἰς τὸ τέρμα τῆς κριτικῆς μου, ὀφείλω βεβαίως νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ἡ ἔρευνα τοῦ Μάρξ ὠδήγησε καὶ εἰς τὴν πιστοποίησιν ἀληθειῶν,—ἀληθειῶν ὅμως αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ πιστοποιηθῶσι καθαρῶς ἐπιστημονικῶς, χωρὶς νὰ καλυφθῶσιν ὑπὸ τὴν μεταφυσικὴν αἰγίδα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Θὰ ἀναφέρω μίαν ἐξ αὐτῶν: τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς πράγματι ὑφισταμένης τάσεως πρὸς συγκέντρωσιν τοῦ Κεφαλαίου. Ἡ συγκέντρωσις ὅμως αὕτη, ἔκτος τοῦ ὅτι δὲν ἐπιδεικνύει τὴν ὑπὸ τοῦ Μάρξ διδαχθεῖσαν γενικότητα, δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὑπὸ τῆς Κοινωνιολογίας, ὡς ἐπιστήμης, εἰ μὴ ὡς ἀπλῆ ἐμπειρικῶς πιστοποιουμένη τάσις. Ἐὰν περιορίζετο καὶ ὁ Μάρξ εἰς τοιαύτην πιστοποίησιν, θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διεκδικήσῃ θέσιν εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἐπιστήμης. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ἀπέδιδεν οὗτος τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος συγκέντρωσιν εἰς μυστηριώδη ἀναγκαστικότητα φυσικῆς νομοτελείας, ἀλλ' εἰς ἀπλῆν, ὅπως εἶπον ἤδη, τάσιν, θὰ προσεπάθει νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς διεπούσης αὐτὴν θελήσεως ἢ καὶ τοὺς ἄλλους καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων προσδιορίζοντας αὐτὴν ὄρους, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέλλον θὰ ὠμίλει μόνον ἐπὶ τῇ βάσει πιθανοτήτων. Θὰ προέβλεπε τὰς πιθανὰς ἀναχαιτίσεις της, ὅπως καὶ τὴν πιθανὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς μέχρι τοῦ Σοσιαλισμοῦ.

Αὐτὸ θὰ ἦτο ἐπιστήμη. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔπραξεν ὁ Μάρξ, δὲν ἦτο οὔτε κἂν πολιτικὴ. Ἐὰν ἦτο πολιτικὴ, δὲν

θὰ ἔλεγεν οὗτος: «ὁ κομμουνισμὸς θὰ ἔλθῃ ἀναγκαστικῶς», ἀλλὰ θὰ ἐκήρυττεν: «ὁ κομμουνισμὸς δέον νὰ ἔλθῃ»!

Αὐτὸ τὸ «δέον» εἶνε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, πρὸ τοῦ ἀθεμίτου γάμου τοῦ Μάρξ μετὰ τῆς ἐπιστήμης, ἐξεδηλώθη ἐν μέρει εἰς τὸ «κομμουνιστικὸν μανιφέστον», εἶνε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὰ μεταγενέστερα ἔργα τοῦ Μάρξ ἐμφανίζεται, ὡς ἐν παρενθέσει, εἰς φράσεις τινὰς ἐξόχου πράγματι δημιουργικῆς πνοῆς!

Αὐτὸ τὸ «δέον» εἶνε ἐκεῖνο, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὠρμήθησαν οἱ φορεῖς καὶ διεκπεραιωταὶ τῆς Ρωσικῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ὁποῖοι, ἐὰν ἦσαν πιστοὶ εἰς τὸν Μαρξισμόν, δὲν θὰ ἐβασίζοντο ἐπὶ τῆς θελήσεώς των μόνον, ἀλλὰ θὰ ἄφηναν νὰ προηγηθῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ πλήρης κεφαλαιοκρατοποίησις τῆς Ρωσσίας καὶ ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς μέχρι τοῦ σταδίου, κατὰ τὸ ὁποῖον αἱ καπιταλιστικαὶ μορφαὶ τῆς ἰδιοκτησίας θὰ καθίσταντο ἀσυμβίβαστοι πλέον πρὸς τὰς ηὔξημένας παραγωγικὰς δυνάμεις!

Αὐτὸ τὸ «δέον» εἶνε τέλος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐστραγγαλίσθη ὑπὸ τῆς περιφήμου θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ! (1)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ὁ *Jürgen Kuczynski* προσεπάθησε, δι' ἀντικριτικῶν σημειωμάτων, ἐπομένων τοῦ ἔργου του «*Zurück zu Marx*» (Leipzig 1926), νὰ ἀντικρούσῃ τὰς γενικὰς γραμμάς τοῦ κριτικοῦ ἔργου τοῦ *Sombart*. Ἀρχόμενος τῶν σημειωμάτων τούτων διὰ τῆς ὁμολογίας, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ *Sombart* ἀποτελεῖ τὴν σοβαρωτάτην ὄλων τῶν μέχρι σήμερον γενομένων κριτικῶν τοῦ Σοσιαλισμοῦ, εἰσέρχεται εἰς τὸ θέμα του μετὰ τῆς πε-

(1) Ἡ γενομένη ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῇ 10ῃ Μαρτίου 1928 ὁμιλία ἐξήχθη ἐκ τῆς ἀνωτέρω πραγματείας.

ποιδήσεως, ὅτι ἐκτελεῖ ἔργον αὐστηρῶς ἐπιστημονικόν, ἐν ᾧ πράγματι, παρὰ τὴν σοβαρὰν ἐπιστημονικὴν κατάρτισιν αὐτοῦ, ἀφίνει τὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησίν του νὰ παραβιασθῇ ὑπὸ τῶν προκαταλήψεων τῆς μαρξικῆς μονομερείας.

Ἐν τῷ προκειμένῳ θὰ μὲ ἀπασχολήσουν μόνον τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῆς ἀντικριτικῆς τοῦ *Kuczynski*, τὰ ὁποῖα σοβαρῶς ἀναφέρονται εἰς τὰ ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ πραγματευόμενα ζητήματα. Τὰ σημεῖα ταῦτα εἶνε δύο: α) τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ *Sombart* λεγόμενα περὶ τῆς κατὰ τὸν Μάρξ ὑφισταμένης ἐν τῇ ἱστορικῇ διαδικασίᾳ φυσικῆς νομοτελείας, καὶ β) τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ *Sombart* περὶ τῆς μαρξικῆς διαλεκτικῆς.

Ὁ *Kuczynski* γράφει: «Ὁ Μάρξ ἀποκαλεῖ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους ἐνίοτε νόμους φυσικοὺς ἔτι συχνότερον λέγει, ὅτι ἐνεργοῦν ὡσὰν νόμοι φυσικοί. Ἐὰν ὅμως ἐξετάσωμεν τὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα λέγει τοῦτο ὁ Μάρξ, θὰ ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ἡ χρῆσις τῆς συγκρίσεως ἢ ἰσοβαθμίσεως ταύτης (τῶν κοινωνικῶν νόμων) πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους γίνεται μόνον διὰ νὰ καταδειχθῇ ὁ τρόπος τῆς ἐπιδράσεως, ἢ σταθερότης, ἢ ἐνέργεια τῆς ἐπιδράσεως τῶν κοινωνικῶν νόμων, δηλαδή τὸ «ἀπαραβίαστον ἀπόλυτον κῦρος», ἢ «τὰ πάντα καταβάλλουσα σιδηρᾶ ἀναγκαστικότης», ἐν μιᾷ λέξει τὸ κράτος τῆς ἰσχύος αὐτῶν. Ἡ διαφορὰ ὅμως αὐτῶν πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους συνίσταται εἰς τὴν περιοριζομένην ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν μεταβολῶν διάρκειαν αὐτῶν».

Ἡ τελευταία αὕτη φράσις τοῦ *Kuczynski*, διὰ τῆς ὁποίας νομίζει οὗτος, ὅτι ἀνατρέπει τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ *Sombart*, ἀποτελεῖ καθαρὰν ἀντίφασιν πρὸς τὰ προηγούμενα. Πῶς συμβιβάζεται ἡ ὑπαρξὶς ἀπολύτου ἀναγκαστικότητος πρὸς τὴν ὑπαρξὶν ἱστορικῶν μεταβολῶν ἀνεξαρτήτων ἀπὸ τῆς ἀναγκαστικότητος αὐτῆς; Αἱ ἱστορικαὶ αὐταὶ μετα-

βολαὶ δὲν προσδιορίζονται ἄρα γε ὑπὸ τῆς «τὰ πάντα καταβαλλούσης σιδηρᾶς ἀναγκαστικότητος», ὑπὸ τῆς φυσικῆς νομοτελείας; Ἐὰν μὲν προσδιορίζονται ὑπ' αὐτῆς (ὅπερ ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὴν ὑπὸ τοῦ *Kuczynski* παρερμηνευομένην θεωρίαν τοῦ *Μάρξ*), δὲν εἶνε δυνατόν νὰ καταφύγη τις εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐπιχείρημα πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ *Sombart*. Ἐὰν δὲν προσδιορίζονται ὑπ' αὐτῆς, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, τότε καταπίπτει ὀλόκληρος ἡ θεωρία τῆς σιδηρᾶς ἀναγκαστικότητος, τὴν ὁποίαν ὀρθῶς ἀποδίδει ὁ *Kuczynski* εἰς τὸν *Μάρξ*. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἀκόμη παραδεχθῶ, ὅτι ἡ ὑπαρξίς τῆς ἀναγκαστικότητος συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀνεξιχνιάστου προελεύσεως ὑπαρξίν ἱστορικῶν μεταβολῶν, ἡ θεωρία τῆς ἀναγκαστικότητος ἀρκεῖ διὰ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς στηριζομένη ἐπὶ βάσεως μεταφυσικῆς. Πᾶσα ἀναγνώρισις ἀναγκαστικότητος, μὴ ἐκπορευομένης ἐκ τῆς βουλήσεως καὶ προσδιοριζομένης ὑπ' αὐτῆς, ἀνάγεται εἰς ἀρχὴν μυστηριώδη καὶ ξένην πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν, προϋποθέτουσα πίστιν καὶ μόνον πίστιν!

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαλεκτικὴν, γράφει ὁ *Kuczynski* τὰ ἑξῆς: «Πρῶτον πιστοποιεῖ τις, εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ *Sombart*, ὡς κοινότητα ἀντιλήψεων μεταξὺ *Hegel* καὶ *Marx* τὴν διαλεκτικὴν σχισματικότητα τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου (—τὸ ὅτι τὴν διαλεκτικὴν ἀρχὴν ἀποτελεῖ κατὰ μὲν τὸν *Hegel* τὸ πνεῦμα, κατὰ δὲ τὸν *Marx* ἡ ὕλη, εἶνε ἐν τῷ προκειμένῳ ἀδιάφορον). Δεύτερον ἀνταποκρίνεται ὁ ὅρος τοῦ *Μάρξ* «ἀντίθεσις» πρὸς τὸν ὅρον τοῦ *Hegel* «ἀντίφασις», τὸν ὁποῖον ἄλλωστε μεταχειρίζεται καὶ ὁ *Μάρξ* καὶ δὴ ταυτοσήμως πρὸς τὸν ὅρον ἀντίθεσις».

Ὁ *Kuczynski* δὲν ἐννοεῖ, ὅτι οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς ὅσα λέγει ὁ *Sombart*. Ὁ *Sombart* γνωρίζει κάλλιστα τὴν σύγχυσιν μεταξὺ ἀντιθέσεως καὶ ἀντιφάσεως, σύγχυσιν ἐννοιῶν καὶ οὐχὶ ἀπλῶν λέξεων, ἡ

ὅποια ἐκράτει εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησιν τοῦ *Μάρξ*. Ἐὰν ἤθελεν ὁ *Kuczynski* σοβαρῶς νὰ ἀντικρούσῃ τὸν *Sombart*, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι πράγματι εἶνε ἀδιάφορον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν παρενθέσει ὑπαινίσσεται. Αὐτὸ εἶνε ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα, πρὸς σοβαρὰν λύσιν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀνάγκη χώρου εὐρύτερου μιᾶς παρενθέσεως. Τὸ πρόβλημα ὅμως τοῦτο δὲν λύεται εἰ μὴ εἰς βάρος τοῦ *Μάρξ* καὶ τοῦ *Kuczynski*. Ἡ μόνη λύσις αὐτοῦ εἶνε ἐκείνη, τὴν ὁποίαν προσεπάθησα νὰ δώσω εἰς ὅσα ἀναπτύσσω περὶ διαλεκτικῆς ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ μου.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,, Α. Ε. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΣ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ Α'

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΕΙ

ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

Ε.Π.Ι.Π. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006